

УДК 811.161.2'373.2:821

Г. В. Шевченко

**СПЕЦИФІКА ЧОЛОВІЧИХ АНТРОПОНІМІВ
У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО
«ОГЛЯНЬСЯ З ОСЕНІ»**

Статтю присвячено розгляду особливостей називання осіб чоловічої статі на матеріалі роману В. О. Яворівського «Оглянеться з осені».

Ключові слова: антропонім, ім’я, семантика, етимологія, антропограф, апелятив, химерна проза.

Питання про літературну антропонімію є складною теоретичною проблемою лінгвістики, яка вимагає ретельного аналізу «співвідношення імені із реального ономастикону і імен, створених письменником» [10: 71]. Дослідник Лучик В. В. зазначає, що «людина як допитлива істота завжди прагнула пізнати природу слова, зокрема власних назв, їхню мотиваційну семантику, походження» [4: 128]. Літературна ономастика як одна з галузей ономастики давно посіла чільне місце в колі мовознавчих досліджень. Матеріалом її вивчення ставала й химерна проза в працях А. В. Соколової та Л. Д. Шестопалової [9; 10; 11].

Мета цієї статті — дослідити особливості вживання деяких антропонімів на позначення осіб чоловічої статі в романі «Оглянеться з осені» В. Яворівського. Взагалі у творі поіменовано 35 персонажів, 22 з яких — особи чоловічої статі. Можемо виокремити 8 провідних персонажів твору: це голова колгоспу Маркіян Тадейович Підкова, його шофер Іван Капщук, міліціонер Сашко Тур, колгоспний бухгалтер Санько Барвінський, вчитель-українець монгольського походження Мусій Федотович Дзиндра, музика-комбайнєр Богдан Гусляр, одногий технічний мастер Гринь Перепадя, старий тракторист Тиміш Гонта. Кожен із цих персонажів є індивідуальним, вагомо-значущим для свого середовища й цікавим для читача. Велике значення в розкритті характерів героїв мають їхні імена, адже саме вони сприймаються людиною як ознака неповторності, особливості та несхожості з іншими людьми, «підкреслює головну рису поведінки або характеру персонажа» [9: 69].

Події твору розгортаються в подільському селі Городищах над Бугом. Читач стає свідком невпинного, прекрасного руху життя, у якому розкриваються характери дійових осіб. Цей роман — приклад химерної прози, він є оригінальним за сюжетом, який не дозволяє виокремити саме головних героїв, оскільки змальовує життя багатьох сільських мешканців: «*Весь цей химерний, зухвалий навіть посеред будня, впертий і велемудрий у своїй впертості (може, тому і — незнищений!) ковчег пливе із минулого в майбутнє, бо куди ж йому іще пливти?*» [12: 214].

Називаючи дійових осіб, письменник враховував етимологію самого імені з метою ідентифікації герой і розкриття їх характеру яскраво та творчо. Не останньою заслugoю автора є й те, що жоден антропонім не повторюється: кожен персонаж має своє ім'я. Це дає можливість чіткіше розкрити характер героя та ідентифікувати його, вирізнивши серед інших. Виняток становить лише два варіанти імені Олександр, яке належить різним героям. Проте в романі кожен іменується по-своєму: один — Санько, а другий — Сашко.

Обсяг статті не дозволяє проаналізувати всі антропоніми на позначення осіб чоловічої статі, які діють у романі, тому ми обрали для цього дослідження найчастотніші імена, які найповніше й найяскравіше характеризують героїв, формуючи їх цілісний та всеосяжний образ. Саме тому чоловічі імена герой розглянуто у двох аспектах: із боку структури та з боку семантики.

Деяких персонажів роману автор найчастіше називає не тільки на ім'я, а й на ім'я та прізвище або на ім'я та по батькові. До них належить голова колгоспу **Маркіян Тадейович Підкова**, який іменується двочленними формулами (*Маркіян Тадейович*, 55 разів або *Маркіян Підкова*, 10 разів), а також одночлененою формулою (*Підкова*, 142 рази або, рідше, *Маркіян*, 12 разів). Особливість використання останньої формули — це звертання самого до себе. Звернімося до семантики цього антропоніма. Ім'я **Маркіян** має латинське походження, воно є присвійним прікметником до римського родового імені **Марцій** і буквально означає *належний Маркові* [8: 75]. На думку Ю. А. Ісат, ім'я Марко наділяє його власника практичним, твердим розумом, розважливістю, урівноваженим, твердим характером [3: 364]. Його ім'я по батькові — **Тадейович** — утворене від давньоєврейського *Tadde*, що означає ‘хвала’ [8: 101]. Саме воно підсилює двочленну антропограф-

мулу *ім'я + по батькові* або навіть форму повного імені, виражаючи тим самим подвійну пошану односельців: «*Сам голова колгоспу Устиста Кармалюка Маркіян Тадейович Підкова*» [12: 22]. Його прізвище є промовистим, бо походить від апелятива *підкова*, яке у слов'ян ще з давніх часів було символом благополуччя, везіння та щастя. Тому не дивно, що саме Маркіян Тадейович обіймає посаду голови колгоспу в Городищах і є впливовою, навіть «незамінною» особою в селі: «*Він (Підкова) тепер весь час ходив пішки. Твердо вирішив, що головує останній рік, хоч у районі його тепер за милу душу просять залишитись, бо заміни йому так і не знайшли... Підкова переконаний, що без нього світ не перевернеться, сорок років відголовував у колгоспі — то й досить*» [12: 22].

Інший герой твору — учитель **Мусій Федотович Дзіндра** іменується в романі так: *Мусій Федотович* (45 разів), *Дзіндра* (43 рази), *Мусій Федотович Дзіндра* (6 разів), *Мусій* (8 разів). Остання одночленна формула уживана тоді, коли йдеться про молодість героя. Шкільний вчитель історії має монгольське коріння, він учений чоловік, «якого в селі не тільки люблять, але й бояться» [12:7], це поважана людина серед односельців. Його батько був простим городищенським гончарем, котрий «... кілька десятиліть закидав своїми глечиками, горищками та макітрами весь подільський півден ...» і «помер якраз тоді, коли в нього народився первісток *Мусій*» [12: 7]. Саме ці рядки доводять те, що автор влучно використовував антропоніми: ім'я **Мусій** є скороченою формою від **Мойсей**, що в перекладі з давньоєврейської означає *син, дитина* [8:80]. Етимологія прізвища **Дзіндра** є складнішою. Саме слово має білоруське походження й, очевидно, означає ‘засіб для виготовлення свинцю’. На нашу думку, таке не зовсім наукове тлумачення є найбільш вдалим, адже «металевим» і є характер героя: «... історія, либонь, єдина царина, де він може вгамувати свій шалений, розкрученій, як чортове колесо, характер, у якому бродить давня, кочівна монгольська сваволя та слов'янська мрійливість» [12: 8].

Іван Капшук згадується в романі чи не найпершим з усіх осіб чоловічої статі. Він іменується за допомогою двочленної формули *ім'я + прізвище* (19 разів) або одночленної формули: на прізвище *Капшук* (14 разів) або на ім'я *Іван* (27 разів). Саме ім'я має особливу етимологію: *Ягве (Бог) змилосердився, Ягве помилував* (буквально: *Божа благодать, дар богів*) [7:61]. Однак саме такого особливого впливу на характер

або на долю персонажа цей антропонім не має, окрім, мабуть, майже «священного» спокою, який притаманний Іванові, бо «*все його ество постійно випромінює ледачкувату змору і спокій, причому такий глибокий (щоб не сказати — дрімучий) спокій, який би пасував людині будь-якого попереднього століття, тільки не нашого*» [12: 12]. Шофер голови колгоспу Маркіяна Тадейовича за професією і найкращий майстер розгадування кросвордів та в'язання спицями за сумісництвом, Іван був людиною простою й навіть дещо опосередкованою. Його прізвище походить від слова *капшук*, яке словник тлумачить як ‘*малий, підліток*’ (ірон., жарт., разм..) [1: 522]. Герой насправді має дещо дитячий образ мислення і деякі дитячі звички: «*Майже усе Іванове обійстя викладено із старих гумових шин ... та й сам він схожий на святкову гумову кульку, а коли добре придивитися — на автомобільну камеру*» [12:12]. І все ж таки всі ці особливості не тільки не заважають, а навіть підкреслюють Іванову індивідуальність, дитячу безпосередність.

Богдан Гусяляр — «*сорок'ятирічний парубок, музика, який навчився грati на всьому, що здатне звучати (навіть на ключах від комбайнa ...), найкращий комбайнер району, одне слово, чоловік знаменитий*» [12:13]. Не дивно, що для нього автор обрав чи не найвдаліше серед усіх героїв поєднання імені та прізвища, які влучно характеризують його особистість. Ім'я **Богдан** — це слов'янська калька грецького імені *Theodotos* — даний богами [8: 42]. І насправді, очікуваний своїми вже померлими батьками, Богдан має ще й різні таланти «від Бога» та деякі анатомічні особливості: «*Якийсь городищенський любитель перевелишень років з десять тому (очевидно, викупавшись у лазні з Богданом) пустив чутку про визначальну чоловічу ознаку Гусяляра — тепер цей факт обріс легендою, яку не в змозі заперечити і сам Богдан*» [12: 13]. Його прізвище **Гусяляр** є асоціативно-характеризуючим і походить від апеллятива *гусяляр* — ‘*той, хто грає на гусялях*’ [1: 267], тобто музика-гусяляр. Літературний антропонім має прозору семантику. Загальна назва могла бути прізвиськом когось із пращурів, тому це прізвище має професійне спрямування. В. Яворівський використовує цей антропонім, з прямим значенням. Він підкреслює головні риси поведінки, уподобання та вміння персонажа. Трапляється й найменування персонажа у формі *ім'я + прізвище* (19 разів), у формі імені або прізвища окремо (64 рази та 6 разів відповідно), а іноді у пестливих варіантах: *Богдас* (6 разів), *Богданчик*, *Богдасик* (по 1 разу) з вуст його сестри Марти та

коханки Дзвінки. В. Яворівський послуговується офіційними антро-поформулами, а в репліках близьких обирає пестливі форми імені.

Залежно від ситуації мовлення імена можуть виступати в найрізноманітніших видозмінах. Поряд з офіційними повними документальними іменами існують розмовно-побутові (усічені, здрібніло-пестливі та згрубіло-звеважливі варіанти [8: 9]. Так, **Санько Барвінський** — ще один із провідних персонажів твору. Його ім'я — варіант імені Олександр. Ім'я цього героя використовується саме у формі Санько й лише один раз у формі *Олександр Барвінський*, коли описуються події війни та присвоєння йому ордена Червоного Прапора. Це типова іменна форма сільського функціонування.

Ім'я **Олександр** грецького походження й буквально перекладається як ‘мужній охоронець, захисник людей’ [8: 84]. Л. Д. Шестопалова у своїй статті «Повість В. Г. Дрозда «Балада про Сластьона»: ономастичні спостереження» зазначає, що переважання «знижено-фамільярної форми» над повним іменем має «від’ємно-емоційний характер» [11: 73]. Тому такий дещо жартівливий варіант імені підкреслює те, що тепер Санько може «захищати» лише папери в колгоспі імені Устима Кармалюка, бо працює там колгоспним бухгалтером. Проте в романі все ж таки згадується той факт, що Іван був на війні, а значить, насправді мужньо захищав людей: «*Все своє життя Санько мріє навчитися їздити на мотоциклі і таки проїхав на ньому в загальний сумі метрів з триста, встигнувши двічі вивихнути і раз переламати свою прострілену на війні ногу*» [12: 10]. Прізвище **Барвінський** є давньослов'янським і походить, очевидно, від слова *барва*. Саме таким і є образ бухгалтера: барвистим, яскравим і легким. Ужито в тексті роману у двочленній формулі *Санько Барвінський* (20 разів), у формі імені *Санько* (48 разів), тільки на прізвище (18 разів) і по одному разу як *Саня* у звертанні жінки Катрі та *Олександр* у згаданому вище випадку.

Таке саме ім'я має ще один герой, але автор його називає **Сашко Тур** (26 разів) або просто *Сашко чи Тур* (30 та 17 разів відповідно) і лише одного разу як *Олександр Порфирович* в устах Романи Лебедин, молодої лікарки. Варіант імені *Сашко* дещо протиставляється формі *Санько* як більш серйозний, поважніший, але все ж таки буденний та звичний порівняно з повною формою. Такий варіант імені доречний тому, що *Тур* — досить молодий чоловік. Та й семантика імені в цьому

випадку відповідає ситуації: Сашко насправді є захисником людей, бо за професією він міліціонер: «У війну Сашко чотиричною дитиною прибився у Городища, які великудущо дали йому хліба та тепла, парубком він зник кудесь, а через кілька років знову з'явився на Сарматському горбі у міліцейській шинелі на старому мотоциклі без заглушувача» [12: 20]. Прізвище *Тур* походить від назви вимерлого дикого бика — *тура*, який вважався священним у слов'ян. Можливо, саме тому це слово набуло і іншого значення: *прудкий, швидкий, великий* [1: 1486]. Завжди швидкий на своєму мотоциклі, з великим авторитетом та щирою повагою серед односельців, Сашко *Тур* повністю відповідає своєму імені та прізвищеві. Захисник людей має бути сильним, як тур. У народній поезії тур — символ, угілення велетенської сили й хоробрості.

Як зауважує Л. Г. Скрипник «зростання культурного рівня народу, посилення зв'язків міста і села сприяють нівелляції діалектних особливостей у сфері найменування, унормуванню загальнонаціонального репертуару імен» [8: 9]. Проте ім'я іншого героя роману зберігає вказівку на сільське походження. Це *Гринь Перепадя*, городищенський технічний майстер, який «бездоганно ремонтує і телевізори, і електробритви, і холодильники, і транзисторні радіоприймачі — зрештою, все, що може підлягати ремонту, і навіть те, що можна давно було викинути й забути» [12: 14], має фізичну ваду, «бо повернувся з війни на одній нозі, та і вона не дуже міцна в коліні» [12: 14]. Варіант *Гринь* є усіченням імені Григорій, яке у свою чергу походить з грецької мови і буквально перекладається як *той, хто не спить, пильнус* [8: 53]. На війні, звісно, доводилося недосипати, не втрачати пильності. А саме прізвище *Перепадя*, очевидно, вказує на те, що Гриневі дещо «перепало» у житті. На нашу думку, за допомогою семантики антропоніма автор підкреслює той факт, що, незважаючи на значне каліцтво, Гринь Перепадя залишився людиною доброю, веселою, яка не перестає уважно стежити за невпинним рухом життя. Антропонім уживається у формі імені (94 рази), прізвища (14 разів) або у двочленній формі (15 разів).

Тиміш Гонта — ще один персонаж роману «Оглянься з осені». Примітно, що варіант імені *Тимофій*, яке з грецької перекладається буквально як *той, хто шанує Бога, богобоязливий* [8: 102], трапляється ще й в одночленних формулах: *Тиміш*, частіше у звертанні до са-

мого себе (168 разів), *Тимко* (7 разів), *Гонта* (26 разів). Ім'я *Тиміш* відповідає характерові героя. Він богобоязливий, незлопам'ятний та неквапливий: «*Тиміш* ніколи нікуди не поспішає, він, либоно, і народився з переконанням, що спішти людині нікуди, бо, зрештою, всі закінчують однаково — маленьким горбком біля піdnіжжя Сарматського горбу» [12: 68]. Використовуючи зменшено-пестливу форму імені, автор підкреслює віковий статус персонажа. Роблячи ретроспективний огляд подій, письменник називає свого героя *Тимко*: «... ще хлопчиком *Тиміш* гайнув на донецькі шахти, щоб заробити грошей. Його шістнадцятирічній практичності міг позаздрити і хазяйновитий дядько, що знає ціну копії та людським взаєминам. Скупий *Тимко* Гонта продавав у школі не лише хліб, який йому давала мама на сніданок, а й спійманіх хрущів, пташок, ховрашків, за плату ходив на руках по шкільному коридору» [12: 81].

Антропонім **Гонта**, який є складником повного найменування героя, має дуже великий характеристичний потенціал. Щодо цього, то дослідниця Мельник М. Р. вдало зазначає, що «...зростання українського онімічного простору є зрозумілим і закономірним процесом» [6:77]. У прізвища давня історія. Іван Гонта був найвідомішим керівником гайдамацького руху, одним із проводирів Коліївщини — повстання проти релігійного, національного та соціального гніту, яке вибухнуло 1768 року. Це був відважний та сміливий сотник, який не зрікся своєї ідеї навіть під страшними тортурами. Іван Гонта згадується й у Шевченка в його славнозвісній поемі «Гайдамаки», де він був одним із головних героїв [2]. Багато дослідників стверджує, що використання відомого імені персонажа безпосередньо відбувається на рисах характеру героя. Але на думку Ю. О. Карпенка «для набуття іменем символічної значущості зовсім не обов'язково є загальна відомість його нося» [5:66]. На жаль чи на щастя, герой роману *Тиміш Гонта* не був такою відважною та відданою ідеї людиною. Давніша історія цього прізвища свідчить про те, що воно пов'язане зі словом *гонт* — це ‘дощечки, якими настилали дах’ [1:253], яке, можливо, як прізвисько отримував покрівельник. Така семантика прізвища «підходить» для образу Тимоша, адже визначною подією в романі є завалення Тимошевої хати: «Стара, ще батьківська, Гонтина хата раптом заворушилася на затилі, заворушила бляшаним дахом, наче чоловік насунув на чоло кашкета, щоб почухати впрілу потилицию, перехилилася до

порога і — репнула надвое... Однак цього було достатньо, щоб хата колгоспного тракториста Тимоша Гонти з Городищ на Поділлі повторила фінал Помпеї» [12:69]. Така невідповідність прізвища та образу героя створює колорит гумору.

Видобувані з надр народної пам'яті дотепні слова та звороти, цікавий опис життя звичайного села, химерний сюжет та влучно використані антропоніми свідчать про дотепність, жартівлівість та ерудицію автора. Антропоніми, які дає письменник героям, — це не просто звичайне найменування конкретних осіб, герой твору, а відбиток особливого семантичного наповнення і виразного стилістичного забарвлення. Тричленна антропоформула, притаманна українцям, уживається в романі тільки для іменування 3 персонажів. Повні офіційні імена мають 4 персонажі, скорочені та пестливі варіанти — 4 дійові особи. Значення їх, формула називання осіб, варіанти імені у В. Яворівського, як правило, відповідають характерові, соціальному статусові, віковим особливостям, поведінці героїв. Невідповідність імені власникові, його характерові, вчинкам створює іронічний колорит роману. Для найменування 8 дійових осіб Володимир Яворівський використав 19 антропонімів у 964 онімовжитках.

У наступних розвідках схарактеризуємо інші чоловічі антропоніми, звернемо увагу на специфіку та частотність їх уживання залежно від комунікативних настанов автора.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2005. — 1728 с.
2. Іван Гонта. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/vpu/part2/006.htm>
3. Ісат Ю. А. 2500. Чоловічі та жіночі імена : Походження, значення, вибір. — Донецьк: БАО, 2006. — 560 с.
4. Лучик В. В. Актуальні напрями української ономастики / В. В. Лучик // Записки з ономастики: зб. наук. праць. / відп. ред. О. Ю. Карпенко. — Вип. 14. — Одеса: Астропрінт, 2011. — С. 126–129.
5. Карпенко Ю. О. Про антропонімію роману «Берестечко» Ліни Костенко / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики: зб. наук. праць. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропрінт, 2001. — Вип. 5. — С. 62–67.
6. Мельник М. Р. Ономастика віршів Ліни Костенко: «Сад нетанучих скульптур» / М. Р. Мельник // Записки з ономастики: зб. наук. праць.

- / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропрінт, 1999. — Вип. 2. — С. 76–83.
7. Петровський Н. А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. — 3-е изд. — М., 1984.
  8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / за ред. В. М. Русанівського. — К.: Наукова думка, 1986. — 311 с.
  9. Соколова А. В. Іменування головних геройів роману Г. Тютюнника «Вир» / А. В. Соколова // Записки з ономастики: зб. наук. праць. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропрінт, 1999. — Вип. 2. — С. 64–71.
  10. Шестопалова Л. Д. Антропонімія в оповіданні В. Г. Дрозда «Повернення Йоськи» / Л. Д. Шестопалова // Записки з ономастики: зб. наук. праць. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропрінт, 1999. — Вип. 2. — С. 71–76.
  11. Шестопалова Л. Д. Повість В. Г. Дрозда «Балада про Сластьона»: ономастичні спостереження / Л. Д. Шестопалова // Записки з ономастики: зб. наук. праць. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропрінт, 2001. — Вип. 5. — С. 68–74.
  12. Яворівський В. Оглянися з осені. Роман / В. Яворівський. — К.: Молодь, 1979. — 215 с.

Шевченко А. В.

СПЕЦИФИКА МУЖСКИХ АНТРОПОНИМОВ В РОМАНЕ В. ЯВОРИВСКОГО «ОГЛЯНИСЬ С ОСЕНИ»

Статья посвящена изучению особенностей названия лиц мужского рода на материале романа В. А. Яворивского «Оглянись с осени».

Ключевые слова: антропоним, имя, семантика, этимология, антропоформула, апеллятив, причудливая проза.

Shevchenko A. V.

THE SPECIFICS OF MALE ANTHROPONIMS IN THE NOVEL «LOOK BACK IN FALL» BY V. YAVORIVSKIY

The article is dedicated to the naming of male persons on the material of the novel «Look Back in Fall» by V. Yavorivskiy.

Key words: anthroponym, name, semantics, etymology, anthropoformula, appellative, whimsical prose.